

Dialog a podmínky jeho existence

VLADIMÍR ŠPALEK

A n o t a c e : Příspěvek se zamýšlí nad okolnostmi, za nichž je dialog možný. Reálně je blokován řadou zábran. Hlavní jsou ve výchovné tradici, v světonázorové rigiditě, v loajalitě k axiologickým požadavkům a v obavě z konfliktu rolí u téhož jedince. Závěr příspěvku je věnován předpokladům, které nesmí absentovat, pokud dialog má zůstat dialogem.

K l í č o v á s l o v a : Dialog, komunikace, metoda poznání

Ve světě stále komplikovanějších vztahů a vývojové akcelerace, v němž jako by život předbíhal sám sebe, aniž by se mu dostávalo času se zažít, vyvstává porozumění tomuto světu a životu v něm jako požadavek. Tento požadavek vychází z potřeby, která se zakládá na skutečnosti, že životu jde o to, aby se sám sobě nezpronevěřil. Uvedená možnost je znepokojující a znepokojení se projevuje jako kladení otázek, které jsou podmínkou možnosti odpovídání, a obojí smysluplně artikulováno řečí, dia-logos, zakládá existenci rozhovoru, vzniká dialog. Je-li dialog správně veden, jeho předmět se v průběhu rozhovoru vyvíjí. Zprvu neurčitý a vybledlý nabývá přesnějších kontur, pojmy se vyjasňují a problémy, které byly zprvu stěží tušeny, vyvstávají s naléhavostí své závažnosti a výhledy jejich řešení se stávají zřetelnější s postupující radikalizací otázky, to jest otázky jdoucí ke svým kořenům.

Uvažuje-li se teoreticky, je dialog akceptován a doporučován. Problémy nastávají až v praxi. Zde místo dialogu můžeme být častěji svědky formálního přitakávání a to, co si souhlasící opravdu myslí, spíše tušíme. Jindy zase sledujeme výměny názorů, kdy poslední slovo mívá ten, jehož hlas je nejzvučnější či má největší váhu v tom smyslu, že mu druhí z obavy raději neodporují. Nikoli řídkým jevem jsou také paralelně probíhající monology, kdy dialog připomíná jen okolnost, že mluvících je více. Pokud jde o skutečný dialog, lze téměř obrátit větu klasickou na „zelená teorie, šedivý strom života“. V čem spočívá tato málo potěšitelná skutečnost?

Jako první můžeme jmenovat výchovnou tradici, která je zaměřena na reprodukování požadovaných vědomostí a dovedností, na osvojení postupů a zaujímání postojů. O těch se nediskutuje, a kdo chce pokročit dále, nesmí

očekávání v tomto směru zklamat. Tradiční výchova tak způsobuje spíše to, že se lidé dialogu vyhýbají, nebo v něm působí strnule. Doznívání výchovných zkušeností působí v dospělosti často vzhledem k dialogu paradoxně, když jej člověk vyhledává spíše proto, aby se prosadil jako autorita.

Lidé rovněž neradi mění svůj, často pracně vybudovaný, názor na svět. Obraz světa vzniká velkým vynaložením úsilí v učení, uvažování, shromažďování zkušeností atd. Dialog, je-li míněn vážně, představuje nebezpečí, že bude potřebné obraz světa revidovat či modifikovat. Totiž ne každá diskuse a její závěry člověku jeho názory potvrzují, a opak je nepříjemný. Totéž platí, není-li diskutující schopen svůj názor obhájit. Pak se nejednou zachraňuje vnitřní rovnováha a mínění okolí tím, že se argumentuje přesvědčeností o vlastní pravdě, a to, že v zatěžkávací zkoušce neobstála, je přičítáno na vrub lepší výřečnosti druhého. Někdy tomu tak i bývá, avšak spíše to bývá tak, že lepší argumentace propůjčuje lepší výřečnost. Jako by v tomto případě řeč měla spíše nás, než my ji.

Okolnostmi, které zabraňují dialogu, jsou tedy jednak určitá pohodlnost i nechuť vynaložit námahu na korekturu dosavadních názorů, jednak nepřiměřená obava ze ztráty pozitivního sebehodnocení, protože přistihnout sami sebe, že zastáváme mylné stanovisko, není lichotivé. Dodejme jen, že ještě méně lichotivé je na něm setrvávat.

Každá společnost jako celek i její jednotlivé skupiny, jichž je jednotlivec členem, předkládají jednotlivci určité hodnoty a normy a požadují, aby byl s jejich obsahem a požadavky konformní. Obdoba platí i pro obory činností, nevýjimaje vědecké. Ztotožnění se s obsahem hodnot a norem a dodržování požadavků, které z nich plynou, je pozitivně hodnoceno a odměňováno, opak je sankcionován. Přirozeně, že tento mechanismus většinou působí proti individuální kreativitě a pokroku vůbec. Je tedy zřejmé, že určití jedinci se mohou s normami dostat do konfliktu, a jedním z takových případů může být právě dialog. Obdobná je situace v případě společenských rolí, jakožto očekávaného způsobu chování, vázaného na to které postavení. Dialog je situací, v níž může dojít ke konfliktu rolí u téhož jedince, nebo k vyvázání se z vazby na roli. A tak lidé neradi vstupují do dialogu z obavy, aby si nezadali, aby se neukázalo, že jejich znalosti a schopnosti jsou menší, než se očekává, aby nevyšlo najevo, že jejich názory neodpovídají roli, kterou zastávají, aby neutrpěla jejich prestiž, nebo naopak, aby se nerozplynul předstíraný submisivní postoj a podobně.

Navíc již jen ještě dodejme, že také jakékoli dlouhodobé a jednostranné předkládání hotových odpovědí a řešení nenutí ke kladení otázek a jednostranná komunikace blokuje potřebu i schopnost hovořit.

Stručně jsme popisovali důvody, proč se dialogu nedaří, ale popisovali jsme je tak, jako když se rozumí samo sebou, co to dialog je. Ve všeobecnosti se to přirozeně nějak ví, avšak pokud se máme zabývat podmínkami dialogu, nemůžeme to stačit.

Už z uvedených řádků mohlo vyplynout, že dialog je svou podstatou něčím závažným, něčím, co se člověka vždy nějak týká. Bylo také naznačeno, že dialog je situací, v níž se může rodit něco nového, hlubší poznání, že je situací.

v níž mohou být řešeny problémy a zodpovídány otázky, ale také, že se v ní něco nasazuje.

V dialogu každý používá určitá základní slova, o nichž se předpokládá, že jim všichni zúčastnění rozumějí, avšak má-li dojít ke skutečnému dialogu, musí být právě tento předpoklad vyšetřen. Dorozumění je možné jen tehdy, když se přímo a jasně vyloží to, o čem se předpokládalo, že je známé, avšak známé být nemuselo. Teprve takto můžeme přikročit k řešení otázek bez rizika, že bychom vedli pouze plané řeči.

Dialog je jednou formou komunikace a sociálního kontaktu. Člověk žije vždy i ve světě významů, ty vyjadřují to, jak svět k člověku promlouvá, a komunikace v dialogu je sdělování těchto významů, respektive mínění mluvčích o nich. Komunikace předpokládá dva póly, jednak osobu, která něco sděluje, jednak osobu (nebo osoby), které je něco sdělováno. A dialog je konečně skutečným střídáním aktivních a „pasivních“, nebo lépe, produktivních a receptivních rolí. U dialogu vnitřního polarizace probíhá v téže osobě.

U dialogu více osob nedáváme slovo dialog do uvozovek, ani nezavádíme někdy navrhovaný termín polylog, protože dia- ve slově dialog nesignalizuje, že se jedná o dva, nýbrž je řeckého původu a zde předložka *dia* znamená skrz. Opravdový dialog je tedy bytostně dialogos, to co je skrze řeč, skrze smysluplnou řeč, skrze to, co umožňuje, aby to, co bylo vysloveno, bylo také pochopeno, skrze logos.

Naznačme nyní terén, na němž se budou účastníci dialogu pohybovat, nebo lépe to, kdy a jen kdy se po tomto terénu dá také chodit.

Účastník by měl v dialogu uplatňovat nejen nějaký názor, ale také sebe, to znamená, ne pouze sdělovat poznatky, ale vložit se do diskuse i celou vahou své osoby. To ovšem neznamená prosazovat se, nýbrž otevírat se, ukázat, co si o tom myslím, bez masky neutrality, bez číhající nedůvěry či strategického taktizování, prostě tak, aby se diskutující mezi sebou nechovali jako válečníci strany. K tomu patří také umění naslouchat tomu druhému. K naslouchání se přidružuje zpětná vazba, kterou naslouchající dává najevo buď verbálně, doplňující otázkou, nebo nonverbálně, signalizací. Naslouchat řeči druhého se málo umí. Naslouchání by nemělo být nahrazeno zdvořilým neposloucháním, provázeným zdvořilým „ano“ a přikyvováním jako alibi. Neschopnost poslouchat je patrně nejzávažnější chybou v dialogu a je způsobena nejen, pro naši dobu typickou, inflací slov, nýbrž také mánií jednotlivce uplatnit se. Tento ne-naslouchající naslouchající si například, zatímco jiný mluví, připravuje svůj příspěvek, nebo degraduje druhého na odrazový můstek pro svůj monolog.

Do diskuse není rovněž vhodné přicházet s hotovými závěry. V dialogu, pokud jím má zůstat, není možno vykonávat žádný nátlak na ostatní. Násilí a dialog se navzájem vylučují. Totéž platí o vymanévrovávání druhého tím, že ho ve skupině ironisujeme, nebo o programovém určení výsledku diskuse objednanou klakou. V dialogu se rovněž nemáme skrývat za „ono se“ nebo „my“, nýbrž každý má mluvit jako já. Dialog svou podstatou totiž není příležitostí k manifestaci loajality k předem odhlasované pravdě, kdy případné odchylky jsou zaštiťovány takovými a podobnými slovíčky, která před „já“ staví ochranný val. Rovněž není vhodné pošilhávat po mínění většiny diskutujících. Je za-

potřebí připustit, že druhý je jiný a vcítit se do životní problematiky toho druhého. Při vlastním mluvení je třeba vyjadřovat se srozumitelně pro druhého a nevyřadit ho užitím jemu neznámé terminologie, nýbrž přejít na společný jazyk.

Účastník dialogu by měl dbát na to, že každý z partnerů je rovnoprávný a má tudíž stejné právo, aby dostal slovo, bez ohledu na své postavení, svůj vliv nebo odbornou kompetenci. Ve vlastním vystoupení je proto mj. vhodné, když se účastník omezí na dvě až čtyři minuty, které by měl přesáhnout jen výjimečně.

K dialogu, to jest k skrze řeč radikalizující se otázce hledající odpověď, patří konečně také ochota nechat se kritizovat a umění přiznat chybu.

Vše, co bylo řečeno, by mohlo sugerovat otázku, zda za uvedených podmínek ještě dialog požadovat není spíše utopií, avšak vzhledem k tomu, že dialog je podmínkou zdravého vývoje a života nejenom jednotlivce, ale i společnosti, je spíše utopií názor, že bez dialogu je možné se obejít.

Došlo: 4. 10. 90

PhDr. VLADIMÍR ŠPALEK
Ústav lékařské etiky 3. LFUK,
Laubova 8, Praha 3

VLADIMÍR ŠPALEK

THE DIALOGUE AND THE CONDITIONS FOR ITS EXISTENCE

The author of the contribution reasons about circumstances under which a dialogue is possible. The world of the developmental acceleration in which we all take part, cannot do without seeing the alway increasing problems clearly — this being the sole possibility to act as a starting point to attempts to solve them.

Such a starting point is seen just in a dialogue which at the same time represents a meaningful way of any existence in the world. Actually the dialogue is blocked by a number of obstacles. The major ones

are seen in the educational tradition, in the loyalty to axiological demands, in the worldview rigidity, and in the anxieties that a conflict of roles in the same individual might arise. A dialogue is conceived as a dia-logos, and so the first condition is the clarifying of the concepts which are being operated upon here. — The conclusion is devoted to the hypotheses which must not be absent, so far the dialogue is to remain a dialogue. One of the main conditions of a dialogue is the art of listening to.